

УДК 159.924:316.613

ІННА НЕДОЗИМ

м. Київ

notwint@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ «СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ»

У статті викладено історію появи терміна «соціальний інтелект» та проаналізовано два провідних напрями, в межах яких досліджується інтелект, а саме: психометричний підхід, який це називають факторним, та експериментально-психологічний. Виокремлено основні етапи дослідження соціального інтелекту, показано специфіку й наукові досягнення кожного з етапів. Розглянуто три основні концепції інтелекту: біологічний інтелект, психометричний інтелект та соціальний інтелект. У статті наводяться результати теоретичного вивчення провідних підходів до концептуалізації поняття "соціальний інтелект". Визначається сучасний стан та тенденції розвитку зазначеної проблеми.

Ключові слова: соціальний інтелект, психометричні теорії інтелекту, експериментально-психологічні теорії інтелекту, етапи дослідження, навички соціального мислення, Теорія Розуму або Theory of Mind.

Успішна соціалізація залежить від особливостей та рівня сформованості соціального інтелекту. Саме тому в останні два десятиліття вітчизняна психологічна наука виявляє особливу увагу до дослідження соціального інтелекту, оскільки саме він визначає успішність соціального пізнання, соціальної взаємодії та соціальної адаптації.

Серед науковців не існує єдиного бачення щодо визначення самого інтелекту і є чимало дискусій про структуру інтелекту. Саме тому нам необхідно проаналізувати наявні підходи до визначення місця соціального інтелекту у структурі інтелекту та зробити теоретико-методологічний аналіз феномену соціального інтелекту, його функцій та структури.

Багато різносторонніх досліджень соціального інтелекту проводиться зарубіжними дослідниками, серед яких: S Baron-Cohen, AM Leslie, JF Kihlstrom, N Cantor, U Frith, C Frith, AI Goldman, J Perner, B Sodian, S Kristen та ін., які розглядають соціальний інтелект під різними кутами та виділяють Теорію Розуму (Theory of Mind) як особливу складову соціального мислення.

У вітчизняній психологічній науці за останні два десятиліття також здійснено різнопланове дослідження соціального інтелекту (Руденко С. В., Івашкевич Е. З., Кожушко С. П., Миронюк Є. В., Харченко С. В., Федорі Ю. С., Ляховець Л. О., Сургова С. Ю., Василевська О. І.,

Каменська Н. Л., Стрілецька І. І., Руда Н. Л.). Поряд з цим, низка дослідників вивчають поняття, дотичні до соціального інтелекту. Одним з таких понять є емоційний інтелект, який за своїм змістом, є одним з компонентів соціального інтелекту. Дослідженням емоційного інтелекту займаються такі науковці: Бреус Ю. В., Куценко Я. М., Опанасюк І. В., Четверик-Бурчак А. Г., Коврига Н. В., Амплеева О. М., Каплуненко Я. Ю. Також, низка науковців приділяє особливу увагу дослідженню соціальної компетентності (Шишова О. М., Варецька О. В., Шахрай В. М., Докторович М. О., Зарубінська І. Б.), яку можна розглядати як результат функціонування соціального інтелекту. Також слід зазначити, що соціальний інтелект представлений, здебільшого, опосередковано через: комунікативну компетентність, психологічну проникливість, вербальну/невербальну чутливість, соціальне мислення, соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії.

Мета статті полягає в з'ясуванні ступеню розробки досліджуваної проблеми в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі та визначенні подальших актуальних напрямів розробки проблематики соціального інтелекту на українських теренах.

Серед науковців не існує єдиного бачення змісту інтелекту і є чимало дискусій щодо

його структури. Саме тому необхідно проаналізувати наявні підходи до визначення місця соціального інтелекту в структурі інтелекту.

Існує два провідних напрямки, в межах яких досліджується інтелект, а саме: психометричний підхід, який ще називають факторним, та експериментально-психологічний. Особливістю психометричного підходу є те, що в певній досліджуваній одиниці виокремлюють різні здібності, або ж фактори. Потім досліджується взаємозв'язок між цими спеціальними факторами та загальним фактором за допомогою математичного обчислювання, що дістав назву факторного аналізу. Психолог Ч. Спірмен був першим дослідником, що запропонував дослідити структуру інтелекту, аналізуючи певні фактори, спеціальні здібності та їх взаємозв'язок з загальним фактором, що і є власне інтелектом та розробив спеціальний математичний метод обчислювання – факторний аналіз. Раніше існували теорії, що розглядали інтелект як одномірну здібність, надалі ж розробки Ч. Спірмена вплинули на розвиток психологічної теорії інтелекту та її почали розглядати як багаторівневу та ієрархічну модель, а саме: рівень розвитку загального фактору, що позначається як G, пов'язаний з рівнем розвитку дрібних спеціальних факторів, що позначається як S.

До ієрархічних моделей можна віднести дві схожі моделі інтелекту, що були запропоновані Р. Б. Кеттелом та Ф. Верноном. Модель інтелекту Р. Б. Кеттела охоплює два G-фактори, що представлені флюїдним (зумовлений структурними і функціональними властивостями головного мозку) та кристалізованим інтелектом (знання та навички, набуті протягом життя). Також складниками ієрархічної моделі інтелекту Р. Кеттелла є локальні фактори (здібності, які виявляються при виконанні завдань, що вимагають слухового, зорового сприйняття, моторної активності) та фактори операцій (набуті, пізнавальні навички та спеціалізовані професійні). Ф. Вернон також запропонував ієрархічну (трирівневу) модель: 1) G-фактор; 2) вербально-освітні та практико-технічні здібності; 3) спеціальні здібності: арифметична здібність, технічне мислення.

Для представників експериментально-психологічного підходу дослідження інтелек-

ту характерним є заперечення існування загального фактору інтелекту. Яскравим представником цього підходу є Е. Торндайк, який не визнавав існування загального фактору. Е. Торндайк вважав, що існують самостійні специфічні різновиди інтелекту, а саме: абстрактно-логічний, соціальний та конкретний. Соціальний інтелект розглядався як далекоглядність у міжособистісних відносинах, що включало в себе розуміння інших людей, прогнозування власної поведінки та поведінки інших людей. Е. Торндайк був першим дослідником, що виокремив соціальний інтелект як самостійний вид інтелекту, але надалі він не розглядав спеціально проблему соціального інтелекту [5, 623–625].

Історію виникнення та вивчення СІ можна умовно розділити на чотири етапи. До *першого етапу* (1920–1924) включено появу у психології поняття «соціальний інтелект» та коротке його пояснення Е. Торндайком. *Другий етап* (1925–1938) дістав назву «психометричний», оскільки в цей період дослідники намагалися перевести свої теорії в обчислюванні соціального інтелекту в стандартизовані вимірювальні інструменти, але згодом вони не знайшли підтвердження існування окремого фактору існування СІ, побачили, що тести перевантажені вербальними здібностями, стикнулися з труднощами розмежування СІ та IQ. Все це призвело до втрати інтересу щодо дослідження СІ. Для *третього етапу* (кінець 30-х рр. – 1965 р.) характерним було те, що з предметного поля психології зникає таке поняття, як соціальний інтелект. Свої дослідження СІ згорнули багато дослідників: Л. Терстоун, Ч. Спірмен, Анастасі, Д. Векслер, Д. Кронбах, але Дж. Гілфорд продовжив свою роботу. Для *четвертого етапу* (1965–1969) характерним є те, що соціальний інтелект розглядають у структурі моделі інтелекту Дж. Гілфорда. Дж. Гілфорд розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації, яка була незалежною від фактору загального інтелекту. Останніми дослідженнями в межах проекту Дж. Гілфорда стали роботи під керівництвом Хендрікса. Вже згодом у 80-ті рр. такі дослідники як Д. Кітінг, М. Форд і М. Тісак продовжили дослідження різних аспектів соціального інтелекту [3, 454–456].

Також слід зазначити, що дослідники виокремлюють три основні концепції інтелекту: біологічний інтелект, психометричний інтелект та соціальний інтелект. Під біологічним інтелектом розуміються здібності до переробки інформації, або ж пізнавальні здібності, що базуються на функціонуванні різних фізіологічних процесів. Психометричний інтелект – це загальний інтелект. Соціальний інтелект визначали як інтелект, що формується внаслідок впливу соціального середовища на індивіда. Г. Айзенк запропонував свою модель інтелекту, в якій він зазначив, що ці різні концепції інтелекту можна об'єднувати, але їх не можна протиставляти [6, 575].

Г. Гарднер виокремив вісім різних видів інтелекту, два з яких є дуже схожими до поняття соціального інтелекту, назвавши їх міжособистісний (здатність встановлювати відмінності між іншими індивідуумами) та внутрішньо-особистісний (здатність розуміти свої бажання, можливості, мотиви) інтелект [1, 242].

Р. Стернберг також запропонував свою теорію інтелекту, в якій виокремив три види інтелекту: компонентний інтелект, емпіричний інтелект та ситуативний інтелект. Саме ситуативний інтелект, на наш погляд, відповідає за прояви індивіда в соціальних ситуаціях та є наближеним поняттям щодо розуміння соціального інтелекту.

Серед великої кількості наявних досліджень, підходів та теорій соціального інтелекту, ми вибрали саме ті, які, на нашу думку, заслуговують на особливу увагу. Для того, щоб глибше зрозуміти феномен соціального інтелекту, пропонуємо розглянути його структуру та механізми.

Куніцина В. Н. запропонувала визначати соціальний інтелект як глобальну здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис та рівня енергетичного забезпечення процесів саморегуляції. Ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень. Отже, є такі складові соціального інтелекту:

1. Комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, які полегшу-

ють чи ускладнюють спілкування, на їх основі формуються такі інтегральні комунікативні якості як психологічна контактність і комунікативна сумісність.

2. Характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, відсутність придушених імпульсів, відкритість новим ідеям.

3. Соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальне уявлення, здібність розуміти і моделювати соціальні явища, розуміти людей та мотиви, що ними керують.

4. Енергетичні характеристики – психічна і фізична витривалість, активність, слабка виснаженість [2, 130].

І. Ф. Баширов, Д. В. Люсин, А. І. Савенков, Д. В. Ушаков виокремили три основні групи критеріїв, а саме: когнітивний, емоційний та поведінковий.

До когнітивних критеріїв входять:

- соціальні знання (знання про людей, знання спеціальних правил, розуміння оточуючих);
- соціальна пам'ять (пам'ять на імена та обличчя);
- соціальна інтуїція (оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів, вчинків інших людей, здатність адекватно сприймати поведінку інших в межах соціального контексту);
- соціальне прогнозування (формулювання планів власних дій, рефлексія власного розвитку, оцінка невикористаних альтернативних можливостей).

Емоційні критерії:

- соціальна виразність (емоційна виразність, емоційна чутливість, емоційний контроль);
 - співпереживання (здатність ставити себе на місце інших, долати комунікативний та моральний егоцентризм);
 - здатність до саморегуляції (уміння регулювати власні емоції та настрій).
- Поведінкові критерії:
- соціальне сприймання (уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору);
 - соціальна взаємодія (здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективної взаємодії);
 - соціальна адаптація (уміння пояснити й переконати інших, відкритість у взаєминах з оточуючими) [4, 53].

Представлення структури соціального інтелекту у такому вигляді, на нашу думку,

сприяє підбору та розробці методів та методик для діагностики кожного з наявних компонентів, а надалі – і проведенню аналізу та визначенню рівня соціального інтелекту у всій сукупності його компонентів.

Всі вищезазначені дослідження проводилися на дорослих людях з типовим розвитком, в яких компоненти соціального інтелекту були майже сформованими та піддавались несуттєвим змінам. Для того, щоб зрозуміти як соціальний інтелект формується та визначає поведінку людини, на нашу думку, виявляється доречним простежити динаміку розвитку виділених компонентів соціального інтелекту в онтогенезі.

Чимало зарубіжних науковців присвятили свої роботи вивченню проблеми соціального інтелекту у дітей дошкільного віку та шкільного віку, про що, на жаль, не можна сказати щодо вітчизняних дослідників. Більшість зарубіжних досліджень з цього питання присвячена вивченню Теорії Розуму або Theory of Mind (ToM), яка за своєю структурою та функціями дуже схожа до зазначених вище компонентів соціального інтелекту. Дана теорія виникає з неможливості безпосереднього спостереження психічних процесів іншої живої істоти. Як правило, кожна людина вважає, що інші люди мають мислення подібне до їх власного. Теорія Розуму дозволяє нам уявити собі думки, почуття і прагнення інших людей, здогадуватися про їх наміри, що в свою чергу дає можливість прогнозувати і пояснювати вчинки оточуючих [9, 482]. Отже, Теорія Розуму – це здатність відображати свідомість інших людей, зрозуміти їх наміри і ставитися до них як до причин відповідної поведінки [10, 1].

Передумовою розвитку та гарного функціонування Теорії Розуму є наявність та розвиток у дошкільному віці таких навичок як сюжетно-рольова гра, спільна увага, вміння визначати почуття, настрої інших людей, розуміння причин та наслідків дій, вміння запам'ятовувати соціально значущу інформацію, розуміння соціального контексту ситуацій, вміння робити висновки [8, 15].

Е. Нотбом, спираючись на дослідженнях Теорії Розуму, співставляє її з поняттям соціального інтелекту та виокремлює компоненти, які необхідно розвивати ще з дитинства:

- 1) перспективне бачення: вміння дослідити, зрозуміти та побачити ситуацію, обставини з іншого погляду, що вирізняється від власної позиції;
- 2) гнучкість: вміння змінювати напрям діяльності незалежно від власних планів та очікувань, у зв'язку із непередбаченими змінами; вміння визнавати помилки, та не зупинятися чи відмовлятися від діяльності в разі вчинення помилкових дій, розуміючи, що вони є невід'ємною частиною навчання та зростання;
- 3) цікавість: вмотивованість думати в контексті запитань "чому?" (чому певні речі існують, чому їх існування важливе, чому інші відчують саме так, як різні речі впливають на мене, яке значення це має для нас і т. д.); 4) самооцінка: вірити достатньо у власні сили, щоб ризикувати пробувати нові речі;
- 4) самооцінка: вірити достатньо у власні сили, щоб ризикувати пробувати нові речі, поважати себе та відхиляти необдумані зауваження та пропозиції інших;
- 5) бачити ситуацію цілком: вміння розмірковувати над можливими мотивами людей та передбачення того, що вони будуть робити далі; програвання життєвих ситуацій в нашій уяві, задля аналізу та оцінки власних дій;
- 6) комунікація: розуміння того, що ми спілкуємося, навіть якщо ми не говоримо [7, 59].

Серед великої кількості розглянутих теорій соціального інтелекту, найбільш обґрунтованою та вимірюваною, з нашої точки зору, є модель соціального інтелекту Е. Нотбом в контексті Теорії Розуму. За цією моделлю пропонується дослідження соціального інтелекту згідно з його структурними компонентами.

У результаті аналізу теоретико-методологічних підходів вивчення поняття «соціального інтелекту» можна зробити висновок, що соціальний інтелект – це глобальна здібність, пов'язана з наявністю комплексу навичок в когнітивній, емоційній та поведінковій сферах, які визначають рівень адекватності й успішності соціальної взаємодії.

Висвітлені напрацювання дають змогу використати їх у подальших наукових розвідках, присвячених дослідженню компонентів соціального інтелекту.

Подальша перспектива вивчення цієї проблематики полягає в необхідності уточнення, верифікації та подальшому розвитку поняття соціального інтелекту у сучасній психологічній літературі з позиції вікового підходу.

Список використаних джерел

1. Кожушко С. П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців комерційної діяльності / С. П. Кожушко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 31. С. 241–247.
2. Ляховець Л. О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура / Л. О. Ляховець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 128–133.
3. Миронюк Є. В. Визначення та історія розвитку поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці / Є. В. Миронюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2010. № 7. С. 452–461.
4. Миронюк Є. В. Розвиток соціального інтелекту як складова у системі професії типу «людина-людина» (на прикладі соціальних працівників) / Є. В. Миронюк // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2014. № 1. С. 51–57.
5. Руда Н. Л. Соціальний інтелект у структурі інтелекту / Н. Л. Руда // Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21. С. 621–629.
6. Стрілецька І. І. Аналіз провідних теоретико-методологічних підходів вивчення поняття «соціальний інтелект» / І. І. Стрілецька // Проблеми сучасної психології: [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. Вип. 28. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 574–585.
7. Эллен Нотбом. 10 вещей, о которых хотел бы рассказать вам ребенок с аутизмом / Эллен Нотбом. М.: Теревинф, 2012. 146 с.
8. Barnes-Holmes Y., McHugh L., Barnes-Holmes D. Perspective-taking and Theory of Mind: A relational frame account // The Behavior Analyst Today. 2004. Т. 5. № 1. С. 15.
9. Charman, T., Baron-Cohen, S., Swettenham, J., Baird, G., Cox, A., & Drew, A. (2000). Testing joint attention, imitation, and play as infancy precursors to language and theory of mind. *Cognitive development*, 15(4), 481–498.
10. Frith C., Frith U. Theory of mind // *Current biology*: CB. 2005. Т. 15. № 17.

INNA NEDOZYM

Kiev

PSYCHOLOGICAL CONCEPTS OF «SOCIAL INTELLIGENCE»

The article describes the history of the emergence of the term "social intelligence" and analyzes the two leading areas in which scientists study intelligence. These two areas are: the psychometric approach, which is also called factor and experimental-psychological approach. The main stages of the study of social intelligence are singled out, shown the specifics and scientific achievements of each stage. Three basic concepts of intelligence are considered: biological intelligence, psychometric intelligence and social intelligence. The article presents the results of a theoretical study of the leading approaches to the conceptualization of the concept of "social intelligence". The current state and trends in the development of this problem are determined.

Key words: social intelligence, psychometric theories of intelligence, experimental psychological theories of intelligence, stages of research, Theory of Mind.

ИННА НЕДОЗИМ

г. Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ «СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА»

В статье изложена история появления термина «социальный интеллект» и проанализированы два ведущих направления, в рамках которых исследуется интеллект, а именно: психометрический подход, который еще называют факторным и экспериментально-психологический. Выделены основные этапы исследования социального интеллекта, показано специфику и научные достижения каждого из этапов. Рассмотрены три основные концепции интеллекта: биологический интеллект, психометрический интеллект и социальный интеллект. В статье приводятся результаты теоретического изучения ведущих подходов к концептуализации понятия «социальный интеллект». Определяется современное состояние и тенденции развития данной проблемы.

Ключевые слова: социальный интеллект, психометрические теории интеллекта, экспериментально-психологические теории интеллекта, этапы исследования, Теория Разума или Theory of Mind.

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2018